

ERDÉLY LELKE A LEGÚJABB IRODALOMBAN.

I.

A nagy magyar tájegységek: a Dunántúl, az Alföld, Erdély minden időben adtak jelentős írókat, kiváló kultúrharcosokat, de a tájak génusza nem bontakozott ki egyszerre, hangjuk nem erősödött egyenletesen. Nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás-hulláma. Keszthely környéke a Balatonzúga az első magyar vidék, amely a táj szellemének megfelelő művészi formában, elsőrangú költőkön át revelálhatta magát. S a Dunántúl viszi a vezérszerepet Petőfi föléptéig. Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty: dunántúliak s mintha Csokonai mókás-szomorkás lelke is itt találná meg a táj-ekvivalenst. Pannón költészet ez, az európaihoz legközelebb eső. Az európai formákat nem érzi nyűgnek, hisz temperált itt a szemlélet, harmóniára törekvő a lélek s a Berzsenyi-féle titán vérmérsékletek is a higgadt fegyelmezetség, sőt a kellem mezében szeretnek megjelenni. A realizmus laposságai itt nem toboroznak rekrutákat. A költészet többet jelent az igazságnál, de sohasem szertelen grimászt. Klasszicizmus, romanticizmus rokonok a kifejezés nemes előkelőségében. Derült jelenések s a legelőrehaladottabb és legegyensúlyozottabb környezet költészete, mely a népies kornak egy Jókait s a modern irodalomnak egy Babits Mihályt fog adni.

Más erők azok, amiket a Petőfi lírája s az Arany János epikája döbrent a fölneszelt fülekbe. Összehasonlítom a Petőfi-gyűjtemények első versét, az *Aranykalásszal ékes rónaság* kezdetűt az alig későbbi *Alfölddel*: egy más világ hangja ez. A Vörösmartytól Petőfihez, a Dunántúlról az Alföldre vezető széles hídon sétáltam át. A sorok fegyelmezett előkelőségébe, mintha

a parlagi költő, a szegedi Dugonics (de milyen Dugonics!) rikoltana bele. Erők lappangtak itt az unalmas medencében, amelyek nem maradhattak némák. Horizontfogó dombocskák helyett a megmérhetetlen végtelenség, előkelő szilesbe rejtett kúriák helyett pusztán csavargó nomádnép, tanyák és csárdák. A jambus magyar zengést kap s a kátyúk közt másodszer is polgárjogot nyer a kátyú-versforma: az alexandrin. A realizmus egyre erősödő skálája ez Petőfitől, Aranyon és Tömörkényin át Móricz Zsigmondig. A romantikus beleálmodáson, epikus derűn át egyre kérlelhetlenebb szavak és idomok ütnek belénk. A táj, melyet Petőfi a szilajság ódájává fűtött, az aranyos színekben játszó epikán át egyre megdöbbentőbb mélységekbe zuhan, talán, hogy a száz évvel előre élt Katona Józsefet megismételje.

A harmadik nagy tájegység: Erdély e század elejéig csak Jósikát és Keményt mondta. Nem jelentéktelen szavak, de nem állanak arányban az erdélyi medencében fölhalmozott történelmi és néprajzi erővel. Nem is tartoznak a végzetes kifejezők közé, akikben faj, osztály, környezet, vidék rohannak egybe, hogy az emberiség felé hallatott kiáltás legyenek. Jósika költő, de felszínes, Kemény gondolkodó s nem költő. Aki ismeri Erdély kultúrhistoriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár. S csakugyan a XX. század elején két rendkívüli ember röppen ki Erdélyből: Ady Endre és Szabó Dezső. Új levegőt, új gesztust hoznak. Ady is erdélyi, de inkább a versformáló erőkből, melyeket tudatalatti atyafiság fűz a székely népballadákhöz. Szabó Dezső egész alkataban, agya gépezetében, nagy természeti erőket dübörögtető, antarktikus végleteket csatáztató szemléletében, kegyetlen türelmetlenségében, gúnyjában és szilajságában erdélyi, speciálisan székely. De Ady Endre és Szabó Dezső időnapelőtt elszakadtak Erdélytől, sorsuk belekavarodott az egyetememes magyar sorsba, Budapest elette őket Erdély elől. Milyenek azok az írók, akiket egy egész élet s az összeomlás szakadécai szeparálnak erdélyiekké? Hogy hallatja magát a magára maradt Erdély, ahol most már politikai erők kívánják a külön beszédet. Megtalálja-e multját? Megtalálja-e magát? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön magyar lelke s hogy része az egész magyar léleknek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?

Maga az erdélyi kritika sem adott ezekre a kérdésekre kielégítő választ. A legilletékesebb kézből nemrég hozzánk került munka,¹ Kristóf György kolozsvári egyetemi tanárnak az erdélyi irodalomról szóló műve is csalódást keltett. Az erdélyi irodalom multjára vonatkozó cikkei legtöbbször igen gyér szálak fűzik az erdélyi irodalomhoz, a többi is filológus érdekű részletkérdéseket bogoz, csak itt-ott akadunk egy-egy adatra, mely az erdélyi génusz fejlődésére rávilágít. Jelentékenyebbek a mai állapotokról szóló cikkei. Kultúrprogrammja józan, de szűk; az erdélyi írók kiválogatásában biztos ítéletű, bár a méltatás módszere csak itt-ott elégít ki, még leginkább a hozzá konzervatív világnézetük miatt közelálló erdélyi lírikusok jellemzésében. Egészében az erdélyi irodalom keresett cégére alatt értékesített elavult tanulmányok s a nagy erdélyi kristályosodásra vonatkozó fontos adatok egyetlen halmaza ez a könyv, amely lehet igen rokonszenves

¹ Kristóf György: Az erdélyi irodalom multja és jövője. Kolozsvár 1925.

magyar tudós munkája, de semmiesetre sem világít rá két kérdésre: Milyen az erdélyi lélek? Hogyan nyilatkozik meg az erdélyi irodalomban?

II.

Milyen az erdélyi lélek? Ki fejtheti meg Budapestről? De ki mondhatja meg Nagyenyeden? Aki benne él valamiben, nehezebben tisztázódik, mint a kívülről vizsgáló. Ha erdélyi könyv, tájkép, diszítés, ember kerül elé, minden pillanatban megüt valami, ami nincs meg bennem s ez a sok megütődés összegezve az erdélyi lélek. Vagy legalább, amiben az erdélyi lélek az átlag lélektől különbözik. Mert van az emberi természetnek egy tengerszintje, egy minden emberben meglévő tartalom, amelyből mint kisebb-nagyobb fennsík, hegyorom emelkedik ki a fajták és néprajzi csoportok külön tartalma. Én, a dunántúli hegy láthatom az erdélyi hegyet, de hogy lássa a Hargita önmagát? Túlzott hasonlat, hisz a műveltség az erdélyi ember számára Erdéllyel szemben is páholy, csak a távcső hoz túlközelségre. S amikor egy csaknem új kultúra mozdulásáról van szó, nem jobb-e kissé messziről nézni, ahonnan az ember mindjárt mást is láthat, teszem (a székelyekre gondolok) Norvégiát.

S hacsak az általános műveltséghez tartozókat tudom Erdélyről s azokat kissé tovább gomolyítom, nem tudok-e már sokat? Erdély az egyetlen országrész, ahol nagy csoport magyar szorult hegyek közé. S ha egy kicsit gondolkozom az emberen, aki Csík vagy Háromszék fenyveseibe tör irtást, hozzáképelem a lezárt katlanokat, a mostoha természeti erők sanyargató játékeit, már van valami ízem az erdélyi magyarról, aki más a Csíkben, más a Mezőségen s más a Szilágyságban, de sehol sem él édenkertben s mégis csodái közt él a hegyekké, erdőkké, konok viharokká csapzó természetnek. S vegyük ehhez a boa constrictor fajt, mely ennek az erdélyi magyarságnak minden szigetét körülfolyja, hogy csak az izmok pattanásig feszült ereje tarthatja vissza az összeroppantó öleléstől, már tudom: miben különbözik ez a nép minden egyéb magyarságtól. S nemcsak természet és románság szorongatja, szorongat a múlt. Szinte lehajol s beleszól az emberek életébe. Itt a parányi városoknak is tradíciójuk van. Az Alföldön talán nagyközség sem lenne s itt fejedelmi személyek feledt s mégis ezer létezésben visszadöngő lépteivel súlyos a kövezet. S ez a múlt nem ép dicstelen. Sőt az se süthető rá, hogy Európa mögött kullog. De nép, mely természet s néprajz mostohaságai közt ilyen Bethlen Gáboros multat folytat, Európában sincs több. Milliós tömegben biztosan nincs. Három adat s már egyedülivé szelektált egy egész országrészt. S nézzük meg ezeket az erdélyieket, akik a megszállás elől Csonkamagyarországra özönlének. Hogy megszállják a pozíciókat, hogy fölszivódnak a vagonlakásokból s nem épen rossz helyekre. Élelmes nép ez s az ember nem szívesen disputál velük, mert a holnaputáni gondolatánál tartanak,

S ha ezen a ponton tán szét is ágaznak az egyes erdélyi csoportok, sőt ellentétbe is kerülnek, már ez is elég magas plató az emberi átlag tengerszintje fölött. Vágjunk az egyik oromnak. Nézzük a székelységet, a legnagyobbik törzset. Ezek a szabad parasztok már külön alkati vonásokkal is egybetartozók. Szálasok, mint a legtöbb hegyi nép, de nem közönséges

szálasság ez. Kicserezte őket a sors, a rendesnél nagyobb emberek cselekedet, indulat, képzelet, sőt a rosszasság irányában is. Rajtuk üt legnagyobbat a természet s ők a legnagyobbat vissza. Nem elnyűttjei az erőnek, de gladiátorai. Szikra van bennük. Nehezen jött, mint az összedörzsölt fenyőágakból csiholt, de szikra. S ennek a szikrának egyszer humor, egyszer mese, egyszer ornemens a neve. Könnyű a Dunántúl nem hinni babonában, jöjjenek ide a hegyek közé. De ez a babona nem is oly káros, hisz alkalomadtán monda lesz és olykor népballada. S hogy mesélnek ezek a pogány óriások. Mézédés nekibuzdulással, mintha azt mondanák, hej, de szépséges, gyönyörűséges mesét mondok én most. S mondják azon a dialektuson, amelynek a megértéséhez nem elég a tájszótár, az ész kacskarin-góinak az Ariadne fonala kell. Itt nincs értelme a mindent látni akaró realizmusnak, de a mosolygó dunántúli géniusz is megzavarodhat. Nem, innét valami szertelen fog kikerülni, amely nem lesz lezárt kép s nem lesz harmónia. Az elbeszélés sem lesz térben megkonstruált, inkább az időben bujdokoló. Bokrok alatt surranó patak, amely időnként szét-széttekint. Nagy, sötét háttér s rajt a küzködő ember, aki mégis csak szikra s bár inkább vigyorog, mint nevet s inkább vagdalkozik, mint teremt, de a győzelmes ember szavát mondja a világba.

Persze, mindez csak hozzávetés. Lássuk, mit mond az irodalom?

III.

A katasztrófa dőreje a rejtezkedő poéta-fácánok egész csapatát röpentette föl az erdélyi kukoricásból. Tollra és súlyra nagyon különböző vadak, vannak köztük, akiknek a neve inkább a költő-teremtő közönség érdeme, vannak köztük a költőség falát jogosan döngetők s vannak a szó legnemesebb értelmében vett költők, ha nincs is köztük a Költő, aki csak egy.

E poéták alsó szintje olyan, amelyet Erdély helyzetének s a dilettantizmus mai állásának az ismerete alapján várhatunk. A második vonalból közismert nevek nyomulnak föl. Magyar viszonylatban is helytálló erők, akik mégsem válhatnak sem erdélyi, sem magyar, sem emberi dolgok szimbolumává, nem tudnak önmaguk szobra lenni, hol az anyag szegényessége, hol a konstruálás sedresége miatt. Példákat adok s nem felsorolást. Itt van Walter Gyula, akinél az élet fele nyuló őszinte lendület a párhuzamos periódusok színtelen bőbeszédűségébe ful. Itt van Olosz Lajos, akinek minden verse pontosan kifejlett zenei gesztus, mely ködös távolokra nyíló hangulattá mossa a lazán odavetett színeket. Bizonytalan, mint a szürkület, ez az érdeme s ez a fogyatékosága. Az erdélyi líra vezéralakjai közé szokás számítani Szombati Szabó Istvánt. Nagytermésű lírikus, változatos, minden irányban reagáló, aki Ady néhány fiatalkori modoroságát rendszerré fejlesztette. Egy-két biblikusan telt verse elvész a semmitmondó mondatok lavinájában. Mindeniknél érdekesebb Nagy Emma, Erdély vendége, a temperamentum szélsőségei közt cikázó nő, amire lehet, lelkesedéssel felel, de el-elönti helyzete vigasztalansága. Strófáit az érzelem egyetlen vésővonala foglalja össze. Néha természetcsinálta remek, néha

pongyolaság, de mindig közvetlen s mindig absztrakciókra hajló. Nem hül szemléletté, viszont lendületébe nem kavar színeket. Alakuló, de komoly ígéret.

Ha nem jelentéktelen tehetségek, jelentéktelen erők. Nincs igazi gyökerük föld, élet, faj, család felé. Nem tudnak természeti hatalmak reprezentánsaivá nőni, emberekké, akikben az embernél több szól. Egyelőre csak arra jók, hogy kiszelektálják magukból azt a három nevet, amely számkra ma az erdélyi lírát jelenti. Reményik Sándorra, Áprily Lajosra és Tompa Lászlóra gondolok.

Az étellel fölszámolt emberek, akikből az «elvégeztetett» epilógusaként ered a vers. Nem játsszák elénk az élet hagyományos felvonásait, állnak, mint az örökkévaló dolgok s a szó, amit mondanak, ugyanaz. Unalmasak, mint három mérföldkő, amely mégis egy nép szíve felé jelöl izgató utat.

Még Reményik Sándor a legváltakonyabb. De ő is lezárta az életét, ezt a szerinte érdektelen és dohos kriptát, mielőtt a közélet költőjévé lépett. Nála szokatlan durván szidja a pszichológokat, akik az egyén életébe túrnak. Mi közöttök, mi van a vers mögött! Rég lefojtott, ki tudja, milyen gátlások visszanyomta hévvel veti magát a kínálkozó daltárgyra: Erdély tragédiájára. Minden ötlet mögött fölexplodál a vers. Petőfi, Ady nem írtak ennyi politikai költeményt. S a politika nemcsak feladat, sokkal inkább ürügy. A költő ürügye, aki mégis csak terepet talált. Önérzete megizmosodik ebben a féktelen verselő kedvben. A Petőfiére emlékeztető, de sokkal egyszínűbb jambus, amely mintha csak gondolatok világos s mégis művészi kiverésére szerénykedett volna ily egyszerűvé, új tárgyra fordul. Nem befelé, az élet velőtrázó igazságai felé, csak közelre, a percről-percre verset kínáló környezetre. Versek szakadatlan zuhatagában állunk. Nem az életet tékozló versek, inkább az élet helyett valók. Ugyanaz a mehanizmus ismétlődik százszor, csak a tárgy más, a reflex ugyanaz. A konzervatív világszemlélet villanásai. Beteg pesszimizmusból konzervatív, nem erőtudatból. Ember mindenek ellen s talán nem is ember, csak páncélfal. S ez a páncélfal ott Kolozsvárott mégis csak jelent valamit. Még akkor is, ha csak gondolatból készült.

Reményik Sándor után csak szavak maradnak bennünk, Áprily után színek és zene. Ez a lélek még sokkal inkább elvégeztetett, mielőtt líra lett. Ember, aki így szólt: Én, Áprily Lajos az életet befejeztem, ami maradtam: elégia. Kész hang, mely egy pillanatra sem fog ingadozni, S ha elégia, nem tolakodó. Az erdőkbe, havasokba, szomorú sorsú emberekbe rejtező elégia s csak itt-ott riadunk rá, hogy mindez ő, Áprily Lajos, aki szinte alig szól bele a tulajdon világába. Októberi séta ezeken a verseken áthaladni. Különös pirosas elégiák, nem szürke-feketék, mint Juhász Gyula elégiái, pirosak, piros levél és piros bogyó, erőkre emlékező, amelyek voltak s az őszé lettek. Vagy mit jelent ez a szorongó nyugtalanság, amely a vers szélesen hömpölygő hullámát már meg nem zavarja, de a szavak erőből duzzadó sorakoztatásában s egy-egy nosztalgias szóban mégis fölriad. Nem a simmentáliak közt nevelkedett irisórai szarvas túlkölése ez a ködös hegyek felé? S nem egy Erdélyből szakadt hang, jellemző Erdélyre, ahol a negyvenévesek versei egyetlen hosszú sírfelirat? Nem nagy líra, de tiszta szó.

Nem új, de csodálatosan következetes. Szemléletében erdélyi s valahol a mélyen sorsában is. Erdély legnagyobb művésze.

S ha mégis Tompa Lászlót állítom az erdélyi líra legfelső grádicsára, ezt az egyenetlen, inkább sorokat, mint verseket szikrázó költőt, a magyar erőknél hódolok. Konok, fanyar erők ezek, de először benne szólnak és ki tudja, hogyan és hányakban nemsokára. Elintézett ember, de nem fog a tulajdon sírján reflexiókat villózni s nem oboázik bele az alkonyba mosott őszi havasokba. Másféle alkat, aki inkább vihar szeretne lenni, afféle székelly vihar. A Griegzene norvég fjeldfokora kavarja s átkozza a hegyeket, amelyek közt rabbá rögződik a lélek. Déle kívánczik s a kérlelhetetlenség versét írja az élettársához: Egy élten át bús harcunk szennye lep. Zárt, mint a katlanok s szereti a katlan-verset: a szonettet. Börtönbe a szóval! Ennek a versnek nincs színe, csak korlátjai és feszítő szavai vannak. Torzóköltő, de új felnyulása a magyar géniusznak, akit senkihez sem lehet hasonlítani.

Nagy utat tettünk meg. Lelkekből indultunk el, akik kísérletek. Elhaladtunk egy költő mellett, aki gondolataival erdélyi, láttunk egyet, aki szemléletében az. Tompa Lászlóban a székelly alkat költői revelálójához értünk. Ember, ki sorsa és szervezete mélyén függ össze a környező világgal, annyira, hogy a természeti erők egyikévé számíthatjuk.

De hol a lírikus, hol az élet, amely szemünk előtt formálja lírává magát, nem magát, Erdélyt, a világot? Száz gyökerű fa a lírikus és mindenik gyökér valóságokba, nem reflexiókba, nem hangulatokba és nem gesztusokba kapaszkodik. Az egész élet újul meg benne és megújul a vers. Az erdélyi líra Erdély lelkéből vetten konzervatív. De azt jelenti-e ez, hogy nem szabad a maga külön megjelenésére rátalálnia?

IV.

Évtizedekbe kerül, míg egy új vagy megújuló kultúra a maga eredeti lírai eszközeit kifejleszti. Egy-egy kivételes tehetség, mint Ady példája mutatja, szinte hónapok alatt átütheti a konvencionális, idegenből kölcsönzött formákat, de az egész líra nem követheti, a reformátor elszigetelt jelenség marad s csak lassan szélesedik az új hang minden temperamentumot kifejező nemzeti instrumentummá. Az úttörés veszedelmes vállalkozás, az egész ember belebukhat s nem csoda, hogy Erdélyben, ahol gyors szóra volt szükség, ép a legnemesebbek menekedtek a nemzetközi formák sáncaiba, hogy egyéniségüket és mondanivalójukat formai tépelődések nélkül rögzíthessék le. De az elkerülhetetlen hősöket fog szülni s az erdélyi gondolkodás, amely olyan eredeti multhoz, természethez és sorshoz való viszonyában, meg fogja találni formai vértetét is. Addig is nyitva a könnyebb út: a próza. A próza gyorsabban simul a feltörő akarathoz, engedékenyebb és plasztikusabb. A gyors XIX. század két újszülött kultúrája: az orosz és a skandináv szinte nem is jutott el a sajátos versképességig, legjobb erőit a prózában tékozolta ki. Ismerve az erdélyi lélek magazabolázó jellegét, előkelőségét, kétségtelen, hogy nem fog megragadni ezen a fokon. Másrészt kétségtelen, hogy egyelőre a próza a nagyobb ígért, a

vakmerőbb-aspirációjú művészek itt helyezkednek el s az erdélyi irodalom a prózában messzebb jutott a külön erdélyi szellem revelálásában, mint a líra.

Az erdélyi szépprózáról csak beszámolni is szinte lehetetlen, húsz író ötvenegy néhány munkájának az elolvasása után sem állíthatjuk, hogy nem hagytuk ki a legjelentékenyebb huszonegyediket. A megjelenésük után tüstént elkapkodott kiadások, másrészt a megjelent könyvek rettenetes száma (csak egy marosvásárhelyi vállalat húsz kötetet adott ki 1925-ben) a legnehezebben áttekinthető, de bámulatos élettorlódást jelentő őserdővé zsufolják az erdélyi irodalmat. Csak az irányok jellemzésére vállalkozhatunk. A részletek tisztázását a kibontakozás későbbi stádiumára kell hagynunk.

Az erdélyi író körül három témakináló múzsa settenkedik: a történelem, a természet és a mai sanyarú napok. Mind a háromnak megvannak a művelői, hármas rajvonala egy csaknem páratlanul álló, tisztán szellemi fegyverekkel vívott szabadságharcnak. Aki megmutatja a történelmet: a legérdekesebb holtakkal gyarapítja az élők megfogyatkozott csatasorát. Aki megéreztetti a természetet: magyar szóval füzi hozzánk az erdélyi rögöt. Aki belevillant a jelenbe: utat mutat a könyvek szikláira szorult, özönvízmosta magyarságnak.

A történelem szószólói: Gyallay Domokos és Makkai Sándor. Irtak más természetű műveket is, de itt van a hivatásuk. Gyallay anekdotázó ember. Minden elbeszélése kerek, s mindezt el lehetne mondani pipapöfögtetés közben, ebéd után, talán ép egy régi udvarház tornácán. Néha alig több egy érdekes históriácskánál, amit mond, de hosszabb lélegzetű dolgaiban is az elbeszélés zavarhatatlan könnyedsége s a történet lezártága gyönyörködtet. Nem mély poéta, de Jókai óta nincs írónk, aki a multat ily nemes eszközökkel népszerűsíthetné az egyszerűbb emberek közt, mint ő. Már Makkai Sándor inkább a filozófus hajlamok megszólaltatója, Strindberg miniatürjeire emlékeztető sűrítéssel tereli egy pontra a történelem szertekőszáló erőit, néhány oldalon korokat jellemez s néhol lelkeket, szinte pszichoanalitikus alapossággal. Művei a költészetig emelkedett tudós választékos alkotásainak tetszenek, de hiányzik belőlük a született költő életes eláradása.

Az erdélyi hegyek ihletik Berde Máriát. Nem mintha természet-leírásokba veszne. Az egész költészete érzik a természettől átfűtöttnek. Városi históriákat mond el s zilált mondatai, mint fenyőágak csapnak az arcunkba. Első széttekintésre kuszált s ha a végire jártál, mélyebb természeti törvény szerint megkomponáltak tűnik, akár az erdő. Oldalakat ír s nincs dialógus, nincsenek kiképzett jelenetek, semmi drámai, szinte ráböksz a hevenyészettségekre s mégis előtt egy különös láz, lappangó szexuálitásból s a hegyvidék izgató illataiból táplálkozó láz, amely ellenállhatatlanul sodor a könyvön át. S ahol e lélekbe párolt természet elé maga a természet járul objektumul: a babonás, sejtelmekkel zsufolt természet: ott utolérhetetlen. Hosszabb novellái Erdély legsajátosabb hangja.

Az aktuális élet legtöbbet emlegetett költőnői: Szabó Mária és Gulácsy Irén. Szabó Mária első pillanatra azokhoz a nőírókhoz hasonlít, akik az írónöket ezen a féltekén gyanúsakká tették. A realizmus erős színeit

kerüli, de klasszikussá sem higgat a stílusa. Van benne valami előkelőködés és a nagyon kitisztálkodott nőiesség naivitásai. De egyszerre emberek, váratlanul gazdag örvényiben vagyunk. Tollra nem vett helyzetek s a léleknek egy-egy bámulatos dinamikájú skicce. A témavezetés mindvégig tiszta s a finomkodó hang alatt is rábukkanunk valami mégis csak fölemelő, eredendő finomságra. Mintha az úrinőnek ebben az esetben nem kellett volna előbb nővé, sőt emberré vedlenie, hogy író lehessen, de úgy ahogy volt, glaszékeztüben sétálhatott át az irodalomba. Tehetség, aki talán a jobbjézésű s nem túlzott igényű magyar nőknek lesz mentsvár-olvasmányuk.

Viszont Gulácsy Irén könyveit férfi aláírással is elfogadnók, sőt úgy inkább. Alakjait az író szétszokszorozott indulatai hajtják. Nyelve komor és tömött, mint a homlokát ráncoló novemberi ég. Hibátlan kompozíciójú regénye, a Hamueső egész Erdély keresztmetszetét adja egyetlen erdélyi falu történetében. Alakjai túlnőnek a regényen, szimbolikus magasságokig, mindenik az emberek egy rétegiért van s egybekapcsolt történetük az egész Erdélyért. De a messzenyiláló háttér előtt erős realiztikus ábrázolás szuggerálja a való életet. Tökéletes regény ez, az Erdélyről elsőül mintázott remek. Mintha egy jóérezkű ötvös ötvényezte volna össze ily tökéletessé. Tömörkény, Móricz, Szabó Dezső erényei együtt egyetlen feladat hibátlan megoldására. S ha jobban figyel az ember, ez a jótanulóság, ez az összeválogató hajlam Gulácsy Irén nőisége. Kétségtelen tehetség, aki az eddigi magyar irodalom alapján kiszámította, mi a lehető legjobb irodalom. Második regénye: a Főrgeteg már inkább széthullása ezeknek az egyszer remekbe fogott erőnek. Az írónő izmos, de mintha megdagasztaná az izmait: én magamnál is izmosabb vagyok. S az ember belebotlik sajátos eredetiséget lehelő jelenetekbe, egy erős, szerelem meglepte férfi gyámtalansága, egy bolondos oláh familia tarka rajza s eszébe jutnak az írónő remek novellái s már kiejti a gyanút: ez az írónő az egyéniségét áldozza föl az impozánsért s ha föláldozza, talán az impozánsvolta is pillanatnyi csak. A letaksált Szabó Mária utóbb kiengeszteli az embert, a megrajongott Gulácsy Irén gondolkodóba ejti. Mégis: a Hamueső írónője a jelentékenyebb.

Aktuális tárgyakat dolgozott fel Erdély egy időnapelőtt elhunyt írója: Balogh Endre is. Nagyszabású műve nem maradt. De kis regényei végzetes pillanatok fölött tiszta léleklátással s emelkedett költészettel elsuhanó költőt mutatnak. Friss rügy című regény számbamenő művében egy fogságból hazatért vak katona vergődését mondja el, akinek még egyszer át kell bocsátania nyomorult testén az élet ízeit, hogy gyermeket adva pusztulhasson el. Erdély egy megviselt generációját jelenti ez a vak katona. S Erdély egy generációját a költője, aki ki tudja, milyen negyven év után sorokat írt, amelyek az új erdélyi irodalom legszebb biztatásai s átvetvén a maga egyszál deszkáját a nagy örvény felett, elment, hogy beleveessen a feledésbe.

V.

Külön ágazott folyama az erdélyi szépprózának az a törekvés, amely a székelység néprajzi jellegének és külön lelkeségének a föltárására vállal-

kozott. Az ilyen kísérletnek megvannak a maga előnyei és veszedelmei. Előnye: talajt talál a költő, dús eredeti ízeket, melyekkel okosan élve, pompás lombot vethet az általános emberi felé. Egy sajátos táj erőit vonván maguk mögé parittyául már sokan repültek messzire, föl, a Nobel-díjig. Veszedelme az ilyen helyi irodalmárkodásnak az etnográfikus részletekbe gabalyodás, az egy helyben tipergés. A részletekben nem az egészet látja meg az író, csak a még apróbb részleteket. S lassan nem is író már, csak esetlen etnográfus. A költő több, mint a táj. A tájnak a költő szóra nyílt ajak, az írónak a táj erőkészlet, melyet magába szippantva találóbban fejezheti ki szétvisszhangoztatott önmagát.

Jórészt egész fiatal emberek ezek az úttörők. Kettőt mutatok be közülük: Nyirő Józsefet és Tamási Áront.

Nyirő József minden sorában van valami székely specialitás s ez az eredetiskedés néhol a homályosság határán imbolyog. Az olvasó belevesz a részletekbe s a sok adat nehézkes és homályos történetekké gomolyul, néha alig jut túl egy jellemrajzon vagy ismertetésen. A székelység zsák-utcájában futkosunk s egy épen nem raffinált elbeszélő laza víziói közt. Amit kapunk, kiegészítésre szorul s mégis, amit kapunk, sok is. Túlságos áhitattal mélyed egy-egy babonába, helyiérdekű szokásba. Összehányt adatok az emésztetlenség állapotában, ahol a mondatokat feszítő igaz költőerő csak ritkán ömlik el az egész művön. Még a jobb darabok is a kuszáltság érzését hagyják bennünk, sokhelyütt meg épen bántó a dilettáns gondolatvezetés.

Épúgy mint Nyirő József, Tamási Áron is a Szabó Dezső-féle gondolatvilágból indul ki. 1922-ben írt novellái a keresztény kultúra alatt rejtőző pogányságot, a kenyéradó föld szimbólumokkal játszó himnusát zengik. De ebbe az általános, színtelen pátoszú költészetbe csakhamar belecsördül a régvárt valami: a székely mese. Páratlan elbeszélő talentum, történeteit emlékezetbemarkolókká kerekíti s ami meglepő: a magyar irodalomban társtalan módszerrel. A mese nem áll meg jelenetekben, nem szélesedik megkomponált képekké, inkább lebegtetli a jeleneteit, egyet megvillantott s már a másiknál tart, de mégsem tisztán az idő a dimenziója, mint a szó szoros értelmében vett elbeszélésnek. Csak a csiráit kapjuk a jeleneteknek, de mégis megkapjuk s ezek a csirák bennünk hajtanak tovább s a novella összegezésekor vesszük észre, hogy teljes emléket hagytak. Mozgalmasságot érzünk s ezt a mozgalmasságot a hangulat tarkaságával színezi a dialektus gyermekin játékos íze s az erős sodrú emberek, sötét természeti erők s tömény mondatokban élő költő közti ellentét. Bipoláris költészet ez: egyik oldalon a paradicsomi ember romlatlan enyelgése, másikon a sötét hatalmak, természet, fátum, ember végzetes szava. A kettő különböző mértékben elegyedik, hol bájos történetté, mint a Mihájka, szippantsban, hol sötét balladává, mint a Halál vigiliájában, de a bájbán is érzed az erőt, az erőben is a báj. Óriások története ez, akik egyszerre rosszabbak és jobbak a többi embernél. Az ördögöt is szégyenbe hagyják, de a legszebb virágnyelvet is megszegyenítik szerelmük gyöngédkedéseiben. Mindaz, amit a székelyekről tudtam: székely mese, ballada, történelem, faragás, viselet, székelykapu, Benedek Elek, Szabó Dezső: logikus egységbe került, amíg ezeket az értékre nem egész egymagas novellákat olvas-

tam. Ritka költő, aki első kötetével ilyen egész kultúrát kifejező módon egyesíti a legerőteljesebb poézist a humornak nem nevezhető derű minden szót átható leheletével.

A tehetség esendő. De ha Tamási Áron két esztendő alatt írt novelláinak meredek grádicsát nézzük, csak rendkívülit várhatunk tőle. Talán egy árnyalattal még magasabbra kell lépnie a részletek fölé s messzebb pislantania az amúgy is bejárt nagy világba. Ha az egész magyarságot, az egész emberiséget ugyanazzal a szerencsével fejezi ki, mint szűkebb hazáját, a magyar irodalom világirodalombeli reprezentánsává nőhet. Így is nagyobb és csiradúsabb erők megmozdítójának érzem, mint azokat, akiket ebben a tanulmányban méltattam.

VI.

A nemzetek akkor adják legjobb erőiket, midőn magukra eszmélve a genézis ihletével először öntik tökéletes és eredeti alakba külön mondani-valójukat. A modern európai népek közül az olasz ejtette ki elsőül a maga külön olasz szavát s hatszáz esztendő során máig sem kiálthatta túl. Az olaszt az újkor folyamán az angol, a francia, a spanyol, majd a német követte. A XIX. századnak az oroszok a hősei, a századfordulón a skandinávok nyomulnak elő.

Aki ismeri a magyarságban immár százötven éve erjedő erőket, látja, hogy tanuljuk el fokról-fokra a Nyugat kifejező eszközeit, hogy kerekedünk a Nyugat fölé a mi külön mondanivalónkkal, elhiszi, hogy a következő szót a magyarság fogja mondani. Az áttörést már a múlt század előkészítette. Berzsenyi, Csokonai, Katona, Vörösmarty, Jókai, Arany ennek a municióraktárnak a felhalmozói. A kilencszáz körüli évek tespedéséből nem remélt magasságokba csap föl a magyar génusz. A nemzeti katasztrófa ezt az irodalmi föllendülést széles magyar rétegek személyes ügyévé tette. Egy nagy áttörő szellemre van csak szükségünk, aki kihívja Magyarország fölfedeztetését. Egyszer forduljon felénk Európa figyelme, irodalmunk hódítani fog. De ehhez szükség van valakire, aki mindazt, ami a Kárpátok koszorújában történt, támadhatatlan formában összefoglalja. Ennek a szellemnek a visszaeső fénye egy nagyszerű tünemény részeivé fogja avatni irodalmunk vezéralakjait Balassától a legújabbakig.

Azok után, amit Erdélyről elmondtunk, nem lesz meglepetés, ha ezt a tehetséget Erdélytől várom. A dunántúli lélek előkelő, de európai. Az alföldi magyar, de lapos. Erdély nemes és eredeti. Az idő rácáfolhat az okoskodások részleteire, de nem szívhatja vissza kibocsátott erőit. S ha az erdélyi irodalom nyolc esztendeje nem is adott világhódító magyar művet, felhozott valamit, az erdélyi lélek szintetizálásra váró nagyszerű erőit. S ezek az erők már nem oszolhatnak szét, amíg emberükre nem találunk.

A politika ez egyszer Mózes-vesszőül nyult a magyar sziklához. Erdély a legnagyobb magyar csoda földje: a tömegek akarják az irodalmat. A szégyel jó mellőzött magyar génusz csak csodákkal felelhet erre az akaratra